

DEDE KORKUT KİTABI'NDA ALPLIĞA GEÇİŞ VE TOPLUMA KATILMA TÖRENLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Ali DUYNAMAZ

Tahkiyeye dayalı metinlerde, özellikle destan, halk hikâyesi, masal gibi anlatılarda epizodik yapının (olay zincirinin) 1) doğum, 2) ergenliğe geçiş veya topluma katılma, 3) düğün, 4) ölüm gibi dört bölümde şekillendiği dikkati çekmektedir. Aslında bu epizotların hepsi, insan hayatındaki geçişlerin birer paralelidir. Dikkat edilirse sosyal ve dinî hayatta da bu devrelerin etrafında birçok geleneğin teşekkül ettiği gözlenecektir. Hayat öncesinden hayata geçiş doğumla gerçekleşirken insanın doğumla tamamlanmadığının bir göstergesi olan önemli geçişlerden birisi, yani erişkinler topluluğuna katılma töreni devreye girer. Erişkinler topluluğuna katılmanın hemen ardından gelen ve aslında birbiriyle bağlı olan düğün de bir geçiştir. Ölüm ise bir başka aleme geçiş olarak değerlendirilir. Destanlarda ve mitolojik metinlerde ölümün genellikle anlatılmadığını da ifade etmekte fayda vardır. Hemen hiçbir destanda kahramanın ölümü, en azından ayrıntılarıyla anlatılmaz. Bunun mitolojik açıdan anlamı, mitlerin evreni ve tabiat olaylarının açıklayıcı olmalarının yanı sıra kutsal bir hikâye anlatmaları ve ileriye yönelik bir mesaj taşımaları olsa gerektir. Çünkü kahramanın ölümü, mitleri dinleyen yeni nesiller için örnek teşkil edecek durumlar değildir. Bu açıdan bakıldığında mitler *ilkellerin şeylerin kökenine ilişkin bir spekülasyonu değildir, ne felsefî bir ilgiden doğmuştur, ne de doğayı gözlemlenmelerinin sonucu, doğa yasalarının bir tür sembolik temsilidir. Mit, belli bir büyü biçiminin gerçekliğinin her zaman için teminatını veren olaylardan birisinin tarihsel anlatısıdır...*¹ Öyleyse destanlar ve mitolojik anlatılar, muhakkak sosyal bir kurumun devamlılığını sağlama fonksiyonunu da üstlenmektedir. Bizce Dede Korkut hikâyeleri bu bağlamda da değerlendirilebilecek önemli bir eserdir. Bu açıdan bakıldığında hikâyelerin her biri Oğuz toplumunun, medenî seviye bakımından yüksek bir derecesine ait olsa da değerlerini, kutsal dünyasını gelecek nesillere sezdirme, kavratma ve örnek hayatlarla vazgeçilmez şartlarını ortaya koyma fonksiyonunu yerine getirmektedir.

Destanî metinlerde kahramanın ölümü genellikle anlatılmadan geçilirken kahramanın doğumu ve özellikle de ergenliğe geçişi sırasında başından geçen olağanüstü olaylar bütün ayrıntılarıyla ve epik üslûbun zirveye çıkmış hâliyle

¹ Bronislaw Malinowski; *Büyü, Bilim ve Din*, (Çev. Saadet Özkal), İstanbul 1990, 73.

anlatılmaktadır. Dede Korkut hikâyelerinde de epizodik yapının bu karakteri taşıdığını görmekteyiz. Özellikle müspet kahramanların ölümleri anlatılmamış veya bir vesileyle kısaca temas edilip geçilmiştir. Meselâ Tepegöz elinde zebun olanlardan bahsedilirken bazı isimler verilmiştir. Bu manada ölümü anlatılan tek kahraman Bamsı Beyrek'tir. Oysa kahramanların doğumu, ergenliğe geçiş başlığı altında toplayabileceğimiz tabiatla, düşmanla ve babayla mücadeleleri, düğünleri bütün ayrıntılarıyla anlatılmaktadır. Beyrek'in, Kan Turalı'nın düğünleri gibi ... Bizim burada üzerinde duracağımız asıl epizodik olay zinciri, ergenliğe geçiş veya topluma katılma törenleri olarak niteleyebileceğimiz kısımlardır. Hemen belirtelim ki Oğuz toplumu 'alp'liğe değer vermiş ve bunu yaşama biçimi olarak seçmiş bir toplumdur. Hatta 'alplar topluluğu' Oğuzlar içinde ayrı ve özel bir örgüt gibidir. Bu bakımdan her Oğuz delikanlısının 'alp' olması söz konusu değildir, ancak tek oğullar, bey oğulları gibi bazı değerleri taşıyanlar 'alp'liğe teşvik edilir. Mehmet Kaplan, *Dede Korkut Kitabı*'nın Türk kültür tarihi bakımından en kıymetli taraflarından biri olarak 'alp' tipinin nasıl yetiştirildiğini gösteren sahneleri ihtiva etmesi olarak görmektedir². 'Alp'lığın ise iki temel göstergesi vardır; birisi 'baş kesip kan dökmek' tabiriyle ifade edilen gücün ve cesaretin ispatlanması, diğeri ise cömertlik, yani 'açları doyurmak, yalınları giydirmek' şeklinde sembolize edilen karakter özelliğidir. Bu hususta *Dede Korkut Kitabı*'nda 'hüner' ve 'erdem' kavramlarının geçtiği dikkati çeker ve bu kavramlar Dede Korkut dünyasında özel anlamlarıyla ifadesini bulur. Buğaç Han'ın boğayı öldürmesi üzerine ad koymak ve erişkinliğe geçişi kutsamak için gelen Dede Korkut'un söylediği soylamada bu kavramlar ile Buğaç arasında kurulan ilişki ilgi çekicidir:

Hey Dirse Han biglik virgil bu oğlana
Taht virgil erdemlüdür
Boynu uzun bidevi at virgil bu oğlana
Biner olsun hünerlüdür
Ağayıldan tümen koyun virgil bu oğlana
Şişlik olsun erdemlüdür
Kaytabandan kızıl deve virgil bu oğlana
Yüklet olsun hünerlüdür
Altun başlu ban iv virgil bu oğlana
Kölge olsun erdemlüdür
Çigni kuşlu cübbe ton virgil bu oğlana
Geyer olsun hünerlüdür³

Uşun Koca oğlu Segrek Boyu'nda da Bayındır Han'ın divanında serbest hareket ettiği için Ters Uzamış ile Egrek arasında geçen diyalog bu kavramlara ışık

² Mehmet Kaplan; *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri*, İstanbul 1985, 52.

³ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı I Giriş-Metin-Faksimile*, Ankara 1994, 82-83.

tutmaktadır: *Mere Uşun Koca oğlu bu oturan bigler her biri oturduğu yiri kılıcı-y-ile etmegi-y-ile alupdur, mere sen baş-mı kesdüñ kan-mı tökdüñ aç-mı toyurduñ yalınçak-mı tonatduñ didi. Egrek aydur: Mere Ters Uzamış baş kesüp kan tökmek hüner-midür didi. Aydur: Beli hünerdür ya.*⁴ Bu konuşma üzerine Egrek akın diler ve âdetâ kurallara ters düşen bu konuşmasının bedeli olarak tutsak düşer. Sonunda da 'alp' kardeşi Segrek tarafından kurtarılır. Buradan anlaşıldığı üzere 'hüner' kavramıyla 'baş kesip kan dökmek', 'erdem' kavramıyla da 'aç doyurup çıplak donatmak' fiilleri anlatılmak istenmektedir. Begil oğlu Emren hikâyesinde ise 'hüner'in ere mi, yoksa ata mı ait olduğu meselesi Kazan ile Begil arasında tartışma konusu olmuş ve neticede Kazan'ın dediği üzere hünerin ere ait olduğu fikri doğrulanmıştır. Oğuzlar, bir kişinin 'alp' olması, yani topluma kabul edilmesi için muhakkak bir kahramanlık göstermesi gerektiği ilkesini koymuşlar ve mitler aracılığıyla bu ilkenin tavizsiz uygulanacağı fikrini yeni nesillere belletmişlerdir. Oğuz çocukları bu duygu ve düşüncelerle büyürler, babaları tarafından avlara götürülerek savaşın temsilî şekli olan avlarda eğitilirler⁵.

Geçiş ayinlerinden 'en mükemmeli', yeni yetmenin yetişkinler topluluğuna katılmasıdır. Çünkü *çocuk doğduğunda yalnızca fizik bir varoluşa sahiptir, henüz ailesi tarafından tanınmamıştır ve cemaat tarafından da kabul edilmemiştir. Yenidoğana, tam anlamıyla 'canlı' statüsünü, ancak doğumdan hemen sonra uygulanan ayinler sağlamaktadır; ancak bu ayinler sayesinde canlılar cemaatiyle bütünleşmektedir.*⁶ Bu da elbette ki bir kutsallaştırmayla gerçekleşmektedir, bu bir sıçramadır, tansiyonu yüksektir ve tehlikeyi beraberinde getirmektedir. Mircea Eliade'ye göre ilkel insan için yetişkin olma ve toplum üyeliğine kabulde iki nokta önemlidir:

1) *Tam insan ancak 'doğal' insanlık aşıldıktan ve bir bakıma ilga edildikten sonra olunabilmektedir, çünkü erişkinler topluluğuna katılma sonuçta paradoksal, doğa-üstü bir ölüm ve yeniden diriliş veya ikinci doğuş deneyine indirgenmektedir;*

2) *Sınamalar, simgesel ölüm ve yeniden dirilişler içeren erişkinler topluluğuna katılma ayinleri, tanrılar, medenileştirici kahramanlar veya efsanevî atalar tarafından ihdas edilmişlerdir, demek ki bu ayinlerin insanüstü bir kökenleri vardır ve yeni yetme bunları tamamlarken, tanrısal, insanüstü bir davranışı taklit etmiş olmaktadır. ... Katılma genelde üçlü bir ifşa içermektedir: kutsalın, ölümün ve cinselliğin ifşası. Çocuk tüm bu deneylerin cahilidir; katılma töreninden geçen bunları tanımakta, üstlenmekte ve yeni kişiliği ile bütünleştirmektedir.*⁷

Fizikî ve biyolojik bir varlık olarak insan: Oğuz toplumunda insanlar, diğer toplumlarda olduğu gibi doğumla birlikte fizikî ve biyolojik bir varlık olarak dünyaya

⁴ Ergin, a. g. e., 225.

⁵ Alp tipinin genel özellikleri hakkında bk. Mehmet Kaplan; *Türk Destanında Alp Tipi, Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I*, İstanbul 1976, 11-20.

⁶ Mircea Eliade; *Kutsal ve Dindışı*, (Türkçesi: Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara 1991, 161.

⁷ M. Eliade; a. g. e., 163-164.

gelirler. Ancak toplum onları henüz kabullenmemiştir. *İnsan bir kez doğmakla tamamlanmış olmamaktadır; ruhanî olarak bir ikinci kez daha doğması gerekmektedir; eksikli, rüşeym hâlinde bir durumdan, mükemmel erişkin duruma geçmektedir. Tek kelimeyle denilebilir ki, insanî varoluş tamamiyete bir dizi geçiş ayiniyle, sonuç olarak birbirlerini izleyen, erişkinler topluluğuna katılma ayinleriyle ulaşabilmektedir.*⁸ Oğuz toplumu da bir kişiyi kabullenmek için, onun atlı ve avcı göçebe kültürünün ideal tip özelliklerine kavuşmasını bekler, hatta kişiyi buna teşvik eder. Yani mensubiyet şuuru kazanmasını, 'alp' olmasını, ergenliğe geçmesini ister ve bu da genellikle bir törenle gerçekleşir. Bu yüzden olmalı ki ne diğer destanlarda, ne de Dede Korkut boylarında kahramanların doğumlarından ergenliğe kadar olan dönemleri ayrıntılı olarak anlatılmaz. Formel unsurlarla geçiştirilir. Buğaç Han hikâyesindeki şu ifade ilgi çekicidir: *Oğlançuğunu dayalara viridi saklatdı. At ayağı külüg ozan dili çevük olur. Eyegülü ulalur kapurgalu büyür. Oğlan on biş yaşına girdi.*⁹ Bu sözlerin masallarda kullanılan *az gittik, uz gittik, dere tepe düz gittik...* sözlerinden farklı olmadığını ve ayrıntılarıyla anlatılmasına gerek duyulmayan, önemsiz süreler için kullanıldığı malûmdur. İşte bu durum da on beş yaşına kadar, yani ergenlik gösterme çağına kadar kişinin, toplumun üyesi olarak henüz kabul edilmediğini göstermektedir. Hemen belirtelim ki Dede Korkut hikâyelerinde ergenlik için önemli olan yaş, on beştir ve bu rakam pek çok hikâyede telâffuz edilmektedir: Meselâ hem Buğaç, hem de Beyrek on beş yaşlarına girdiklerinde 'alp'lık gösterirler. Kazan Oğlu Uruz'un on altı yaşına gelmesine rağmen henüz 'alp'lık göstermeyişi karşısında babası Kazan'ın üzülüğü, ağlayışı dramatik bir sahneyle anlatılır. Kazan sağına bakar, kardeşi Kara Göne'yi görür, soluna bakar, dayısı Aruz'u görür, güler. Çünkü bunlar *baş kesüpdür kan döküpdür çuldı alupdur ad kazanupdur*. Ancak karşısına bakıp oğlunu görünce ağlar, çünkü Kazan'ın ifadesiyle *Karşum ala bakduğumda seni gördüm / On altı yaş yaşladuñ / Bir gün ola düşem ölem sen kalasın / Yay çekmedüñ oh atmaduñ baş kesmedüñ kan dökmedüñ / Kanlu Oğuz içinde çuldı almaduñ. Yarınki gün zaman dönüp ben ölüp sen kalıçak tacum tahtum saña virmeyeler diyü soñumu añdum ağladum oğul der*. Kazılık Koca oğlu Yigenek de *on biş yaşına girdi, yigit oldu* sözüyle anılır. Uşun Koca oğlu Segrek hikâyesinde on beş yaşına gelince kardeşinin esir düştüğünü öğrenen Segrek, esir kardeşi Egrek'i kurtarmaya gider. Aynı şekilde Uruz da yiğit olduktan sonra babası Kazan'ın tutsak olduğunu öğrenir ve babasını kurtarma derdine düşer. Bir başka dikkat çekici nokta ise *Dede Korkut Kitabı*'nda 'alp'lık göstermeleri ayrıntılarıyla anlatılan yiğitlerin hep tek oğul olmasıdır. Buğaç, Beyrek, Uruz, Kan Turalı vs. Burada da kahramanların doğumları önem kazanmaktadır. Ancak konumuz doğum olmadığı için bu hususu geçiyoruz.

Ölüm simgeciliği: Ergenliğe geçiş törenlerinde genellikle bir ölüm ve yeniden dirilme sembolize edilmektedir. Böylece hem yaratılışın ilk anına, anne karnına,

⁸ a. g. e., 157.

⁹ Ergin, a. g. e., 81.

kutsal ve saf olana yeniden dönmüş, hem de ruh geçişine imkân tanınmış olmaktadır. Yani bir temizlenmeyle birlikte tehlikeye giren delikanlının ruhu, totem hayvanla yer değiştirerek muhtemel tehlikelerden korunmuş olmaktadır. James Frazer, ergenliğe geçiş törenlerindeki ölüm simgeciliğinin totemcilikle ilgisini kurmakta ve yeni yetmenin simgesel ölümü ve yeniden hayata döndürülmesini delikanlının ruhunun kendi totemine aktarılacak üzere bedeninden çıkarılması şeklinde yorumlamaktadır. Böylece delikanlının ruhu, geçici olarak totemine bırakılmakta ve tehlikenin geçmesi beklenmektedir. Frazer'e göre ergenliğe geçişle beliren bu tehlike, cinsellikte gizlidir¹⁰. Ergenlikten hemen sonra evliliğin gelmesi ve destanlarda da epizodik yapının bu şekilde kurulması, bunu doğrulamaktadır. Ölüm dirilmeye dayanan bu sembolizm, Türk destanlarında sıkça görülmektedir. Meselâ Ak Kübek, güç kazanmak için atıyla birlikte kendini mezara gömdürür ve bir hafta sonra mezarı yeniden açıtırıp çıkar¹¹. Dede Korkut hikâyeleri arasında ölüm simgeciliğiyle ilgili doğrudan bir bilgi bulamıyoruz, çünkü hikâyelerin tespit devri oldukça gelişmiş bir medeniyet seviyesini işaret etmektedir. Ancak Kan Turalı hikâyesinin Türkmenler arasından derlenen 'Törelî Beg' başlıklı sözlü rivayetinde gördüğümüz bir iz bizi Ölüm simgeciliğine götürmektedir. Törelî Beg, 'esrik buğra' ile mücadele ederken, buğra Törelî Beg'in kafasını ağzına alır, Törelî Beg buğranın karnının dibine gider ve buğranın karnından kılıcını sokup kurtulur ve böylece buğrayı da yenmeyi başarır¹². Ölüm simgeciliğinin belirgin unsurlarından birinin hayvan veya canavar tarafından yutulmak ve hayvanın karnındaki karanlık aleme girmek olduğu ve bu konuda ilkel toplumlarda pek çok uygulama tespit edildiği düşünülürse, Törelî Beg'in buğrayla mücadelesinin ölüm ve yeniden doğma simgeciliğinin izlerini taşıdığı açığa çıkacaktır. Ancak Dede Korkut hikâyelerinde geçen sınaama şekillerinden olan hayvanla mücadele ölümün, ataya sadakat hususunda geçirdiği tehlikeler ise ölümle birlikte kutsal değerlerin tanınması itibarıyla kayda değerdir. Delikanlı, hayvanla mücadele ederken ölüm tehlikesini tanımaktadır, böylece zayıf da olsa ölüm simgeciliği ortaya çıkmaktadır. Hayvanla mücadele ve babayla ilişkiler sınımalarını aşağıda değerlendireceğiz. Ancak yetişkin bir toplum üyesinin tanınması gereken bir başka kavramın cinsellik olduğu da bilinmektedir. Nitekim Dede Korkut'ta 'alp'lik gösteren bütün gençler, 'alp'lığı müteakiben evlenmektedirler.

Yeniden doğum simgeciliği: Yeniden doğum simgeciliği, erişkinler topluluğuna katılma töreninde delikanlının yeni doğmuş gibi değerlendirilmesi esasına dayanmaktadır. Bu da daha önceki hayatı kayda değer bulunmayan delikanlıya bir ad koyma veya eski adın terk edilip başka bir ad koyma şeklinde olmaktadır. *Dede Korkut Kitabı*'nda bu iki şekil de vardır. *Ol zamanda bir oğlan baş kesme kan dökmese ad komazlar-idi*¹³ sözleri kişinin erişkinler ya da 'alp'lar topluluğuna

¹⁰ James G. Frazer, *Altın Dal II*, (Çev. Mehmet H. Doğan), İstanbul 1992, 308-322.

¹¹ Bahaeddin Ögel; *Türk Mitolojisi II*, Ankara 1995, 586-588.

¹² M. Köseyev; *Gorkut Ata*, Aşgabat 1990, 176.

¹³ Ergin, a. g. e., 118.

katılmadan bir adı olamayacağına tipik örneğidir. İkinci şekle ise Bamsı Beyrek boyunda rastlıyoruz. Bamsı Beyrek, kendisi için İstanbul'dan hediye getiren bezirgânları düşman elinden kurtarır. Babası ile bezirgânlar arasında geçen şu diyalog ilgi çekicidir: *Pay Püre Big aydur: Mere benüm oğlum baş-mı kesdi, kan-mı dökdi? Beli baş kesdi, kan dökdi, adam ahtardı didiler. Mere bu oğlana ad koyasınca var-mıdır didi. Beli sultanum artuktur didiler. Pay Püre Big Kalın Oğuz biglerini çağırdı konukladı. Dede Korkut geldi, oğlana ad kodı, aydur.*¹⁴. Buradaki ifadelerden anlaşıldığına göre delikanlının aslında bir adı vardır ve bu da Bamsı'dır. Çünkü Bamsı'ya ad koymak ve 'alp' oluşunu kutsamak için gelen Dede Korkut, babası Pay Püre'ye hitaben: *Sen oğluñı Bamsam diyü ohşarsın / Bunuñ adı boz aygırlu Bamsı Beyrek olsun / Adını ben virdüm yaşını Allah virsün*¹⁵ demektedir ve adın başına bir de 'boz aygırlu' epitetini eklemektedir. Kan Turalı hikâyesinde açık bir ad koyma epizodu yoktur. Ancak Yazıcıoğlu Ali'nin Tarih-i âlî Selçuk adlı eserinin baş tarafındaki Oğuzname parçasında bulunan ve Oğuz kahramanlarının epitetleri özelliği taşıyan metinde geçen *Kalın Oğuz ellerinden kalkup derilen / Kırk yigidin yanına salan / Kanlu kâfir ellerine aşan / Kaynar akar mal ırmakların geçen / Garıplık ellere gafil düşen / Arslanıla boğasın buğrasın güreşçisin öldüren / Otuz dokuz yigidin kanın alan - Adlu Oğuz'da ad koyan / Saru donlu Salcan Kadını alan Kanlı Koca oğlu Kanturalı...*¹⁶ ifadeleri Kan Turalı'nın da 'alp'lik göstererek ad aldığını düşündürmektedir. Basat hikâyesinde ise sıra dışı bir ad verme vardır. Çünkü Oğuzlar, bir baskın sırasında kaçarlarken Basat attan düşmüş ve bir aslan tarafından beslenmiştir. Oğuzlar, tekrar eski yurtlarına döndüklerinde, *sazdan bir aslan çıkar, at urur, apul apul yoruyışı adam kibi, at basuban kan sömürür*¹⁷ sözleriyle nitelenen Basat'ın attan düşen çocuk olduğunu anlarlar. Fakat Basat, aslan tarafından beslendiği için Oğuz içinde durmaz ve aslan yatağına döner. Burada yine devreye Dede Korkut girer ve törensel bir sahneyle Basat'ı Oğuz toplumuna katmak için ad koyar, nasihat eder: *Oğlanum sen insansın, hayvan-ile musahip olmagıl, gel yahşı at bin, yahşı yigitler-ile eş yort didi. Ulu kardaşuñ adı Kıyan Selçükdür, senüñ aduñ Basat olsun, aduñı men virdüm, yaşuñı Allah virsün didi.*¹⁸. Burada Basat'a ad konması ve tabiî topluma katılması için herhangi bir alplık göstermesi istenmemektedir. Çünkü Basat, zaten aslan elinde büyümüştür. Yani diğer kahramanlar gibi kendini ispata ihtiyacı yoktur, adının da 'at basmak'la ilgili olduğu açıktır. Ad koymadaki bu yeniden doğum sembolizmi, başka Türk boylarında da görülmektedir. Eski Yakutlarda çocuğa küçükken verilen adın gerçek ad sayılmadığı, muhakkak 'baş kesip kan dökmesi' gerektiği ve hattâ Altay-Yenisey Türkleri arasında

¹⁴ a. g. e., 120.

¹⁵ a. g. e., 121.

¹⁶ Orhan Şaik Gökyay; *Dedem Korkudun Kitabı*, İstanbul 1973, DLXXIX.

¹⁷ Ergin, a. g. e., 207.

¹⁸ Aynı yer.

sıradan adamların özel adlarının bile olmadığını Abdülkadir İnan yazmaktadır¹⁹. *Şecere-i Terâkime*'de de benzer bir durum söz konusudur. Tuman Han'ın oğlu Yavlı, kökünden çıkardığı dikenle karşısındaki yiğidi öldürünce Köl Erki ve Korkut gibi büyükler oturup konuşurlar: *Bu oğlanın adına şimdiye kadar Yavlı denirdi. Şimdi artık ona Kanlı-Yavlı demek gerek.*²⁰

Ad koymanın belirli bir törenle yapıldığını ve bunun da erişkin hale gelen delikanlıyı kutsama anlamını taşıdığını da belirtmeliyiz. Dede Korkut boylarındaki ad koyma törenleri de ilgi çekicidir. Dedem Korkut gelir, ad koyar, Kalın Oğuz beyleri el götürüp dua kırlarlar, bu ad bu yiğide kutlu olsun derler. Bu durum Buğaç Han, Basat gibi hikâyelerde aynen tekrarlanmaktadır. Kahramanlar, Altay destanlarında adlarını Tanrılardan ve ruhlardan alırken daha sonraları ad koyma işini 'peygamberler', 'ak sakallı evliyalar' üstlenmiştir. Dede Korkut'un ad koymasını da bu bağlamda değerlendirmek gerekmektedir. Dede Korkut'un ad verirken söylediği *Adını ben virdüm yaşını Allah vîrsün* sözleri de bir dua ve alkış özelliği göstermektedir.²¹ Törenlerin bir başka yanı ise büyü ve tılsımla ilgilidir. Geçiş, bir törenle gerçekleştirildiği için Şaman, Kam vazifesi gören Dede Korkut gelip bu anı kutsamaktadır. Bu kutsama ise şiir ve musiki eşliğinde olmaktadır. Dede Korkut'un bu sırada kopuz eşliğinde söylediği efsunlu sözler, Şaman duası özellikleri göstermektedir. Hikâye tekniği içinde anlatılma imkânı olmadığı için belki bilemediğimiz hareket ve danslar da yapılmaktaydı.

Vahşi hayvanlarla mücadele: 'Alp'lar toplumuna katılma şartları, toplumun içinde bulunduğu veya hikâyenin teşekkül ettiği tarihî, sosyal ve kültürel şartlara göre değişebilmektedir. Bunların en başında ise 'alp'a ve toplumuna düşman olan vahşi bir hayvanla mücadele, yani vahşi bir hayvanı öldürme gelmektedir. Avcı göçebe toplumun ilk dönemlerinde 'sosyal ve gerçek' bir tehlike arz eden vahşi bir hayvanın öldürülmesi son derece fonksiyonel ve gerçekçidir. Buna en tipik örnek Oğuz Kağan'ın, toplumu ve toplumun geçim kaynağı sürüleri tehdit eden 'canavar'ı öldürmesidir. Dede Korkut'ta ise 'hayvanlarla mücadele'nin birtakım değişiklikler gösterdiğini görüyoruz. Artık vahşi veya ehli olanların azgını sayılabilecek hayvanlar, toplum için, toplumun geçim kaynağı olan at, koyun veya deve sürüleri için gerçek bir tehlike değildir. Ancak bir Oğuz gencinin 'ergen' ve 'alp' olabilmesi için hatırası hafızalarda hâlâ yaşayan taze bir vasıta. Bu itibarla 'hayvanla mücadele' motifi, Dede Korkut'ta fonksiyonellikten uzaklaşıp estetik ve sembolik bir mana yüklenmeye başlamıştır. Zaten Dede Korkut'ta 'hayvanla mücadele' vasıtasıyla 'alp olma'nın anlatıldığı iki hikâye vardır. Bunlar da Kan Turalı ve Buğaç Han hikâyeleridir. Kan Turalı, yiğitlikte babasının kendisine lâıyk bulduğu Selcen Hatun'u alabilmek için 'uç canavar' gibi kısmen ehlileştirilmiş hayvanların en

¹⁹ Abdülkadir İnan; *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, Ankara 1986, 173.

²⁰ B. Ögel; *Türk Mitolojisi II*, 19.

²¹ Daha geniş bilgi için bk. B. Ögel; *Türk Mitolojisi II*, 14-15; Abdülkadir İnan; *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara 1986, 173-175.

azgınlarıyla güreşir ve onları yener, bu sahne insanın tabiatla yaptığı mücadelenin artık estetik ve sembolik bir nitelik taşımaya başladığı dönemlerin ürünü gibidir. Çünkü bu boyda, bir arenadaki boğa güreşini andıran ifadeler görürüz. Burada bir hususa daha temas etmek isteriz: Kan Turalı hikâyesinde geçen ve Selcen Hatun için ifade edilen *Ol kızuñ üç canavar kalıñlığı kaftanlığı vardı*²² sözleri, ergenlerin evlenmek için yerine getirmek zorunda oldukları bir şartı da sosyal ve kültürel aşamalarıyla birlikte bize sunuyor. Kan Turalı'nın 'kalıñlık', yani başlık olarak üç canavarı öldürmesi icap etmektedir. Kemal Abdullah'ın da çok güzel belirttiği gibi bu engel, ilk aşamada 'üç canavar', daha sonra ise bu üç canavar 'gibi' kalıñlık, yani başlık yerine geçen kaftandır. Eğer bu 'engel'in devamı ne olabilir diye düşünersek, sosyal değişmeye paralel en son şekli de Kerem ile Aslı'nın kavuşmasına engel olan '40 düğmeli sihirli gömlek'tir²³. Yani 'engel', önce fonksiyonel, sonra estetik ve sembolik, en sonunda ise mistik bir mahiyet kazanmaktadır. Bu da elbette ki toplumun geçirdiği merhalelerle ilgilidir. Nitekim Mehmet Kaplan da insanın azgın hayvanla mücadelesini üç medeniyet merhalesine bağlı olmak üzere üç kısımda ele almaktadır:

İlk merhale, vahşi hayvanların insan için gerçek bir tehlike teşkil ettiği ve insanla vahşi hayvan arasındaki mücadelenin bir hakikate tekabül ettiği dönemdir.

İkinci merhale, vahşi hayvanların insan için tehlike olmaktan çıkmaya, yani ehlileştirilmeye başladığı, realizmin silinmeye yüz tuttuğu ve hayvanla mücadelenin sadece kahramanlık ve güç gösterme unsuru olduğu dönemdir.

Son merhale ise hayvanla mücadelenin artık insanın maddî kuvvetini gösteren bir örnek olma hüviyetini kaybederek, göz ile görünmez manevi kuvvetin tabiat varlıkları üzerinde tesirli olduğunu ortaya koyan bir keramet haline geldiği dönemdir²⁴. Buğaç'ın boğayı yenmesi de benzer bir sosyal seviyeyi işaret etmektedir. çünkü boğa, Bayındır Han'ın beslediği iki vahşi hayvandan biridir. Demek ki bu iki metin, hayvanların ehlileştirildiği dönemi veya en azından hayvanların ehlileştirilmesi sürecini yansıtmaktadır. Ancak Buğaç Han'la büyük benzerlikler gösteren *Oğuz Kağan Destanı*'nda bu, aynı hayvan olmakla birlikte tamamıyla vahşidir. Bu arada *Oğuz Kağan Destanı*'yla ilgili olarak Denis Sinor'un²⁵ ileri sürdüğü ve Ahmet Bican Ercilasun'un²⁶ da katıldığı, bu hayvanın boğa veya öküz olduğu ve Oğuz isminin de bu totem hayvandan alındığı fikrine katıldığımızı belirtmeliyiz. Bunu Buğaç adında çok daha net görebilmekteyiz. Totem inancının da bunu gerektirdiği açıktır, çünkü kahramanlar öldürdükleri hayvanların adlarını

²² Ergin, a. g. e., 185.

²³ Kemal Abdullah, *Gizli Dede Korkut*, (Aktaran: Ali Duymaz), İstanbul 1997, 197.

²⁴ Mehmet Kaplan; "Dede Korkut Kitabı'nda Hayvanlar", *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I*, İstanbul 1976, 61-62.

²⁵ Denis Sinor; *Oğuz Kağan Destanı Üzerinde Bazı Mülâhazalar*, (Çev. Ahmet Ateş), *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, IV/1-2, (İstanbul 1950), 1-14.

²⁶ Ahmet Bican Ercilasun; *Dede Korkut Kitabı ile Oğuz Destanı Arasındaki Münasebetler*, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* 1988, Ankara 1994, 69-89.

almaktadırlar. Ayrıca boğanın Türk kültüründe 'ongon' olarak kullanıldığı da sabittir²⁷.

Yeri gelmişken totem inancıyla ilgili bir başka hususa da temas etmek isteriz. Aşiret hayatı yaşayan Oğuzlarda, her aşiretin muhakkak bir totemi vardı ve bu totemle ilgili olarak da tabular söz konusuydu. Totemizmde aynı toteme bağlı kişiler arasında evlilik yasağı malûmdur. Bu yasağın, insanları başka aşiretlerden kişilerle evliliğe yönlendirmiş ve egzogami dediğimiz dış evlilik sistemi doğmuştur. *Dede Korkut Kitabı*'nda da dış evlilik izlerine rastlanmaktadır. Meselâ Salur Kazan, İç Oğuz'a mensup bir alptir, karısı Boyu Uzun Burla Hatun ise Dış Oğuz'dandır. Nitekim son hikâyede dayısı Aruz'la mücadelesinde bunu açıkça görmekteyiz. Beyrek de Dış Oğuz'dan kız almıştır. Yine son hikâyede Dış Oğuz alpları, Beyrek'i arabulucu bahanesiyle çağırıldıklarında *bizden kız almıştır, güyegümüzdür* ifadesini kullanmaktadırlar. Kan Turalı kâfir elinden kız almaktadır. Kazan Bey'in oğlu Uruz, *yad kızı helâlime destur virsün* diye vasiyet etmektedir. Deli Dumrul ise *yad kızı helâlim var* demektedir²⁸. Bütün bunlar *Dede Korkut Kitabı*'nda anlatılan Oğuz toplumunun dış evliliği bütün canlılığıyla yaşattıklarını gösteren izlerdir. Başka aşiretten kız alma ise pek de kolay olmamaktadır ve muhakkak bir mücadele gerektirmektedir. Nitekim hem Beyrek'in, hem de Kan Turalı'nın mücadeleleri bu açıdan da dikkat çekicidir.

Baba ile ilişkiler: Kahramanların mücadelelerinde zamanla tabiatın, yani vahşi ve kısmen ehlileştirilmiş hayvanların yerini bazen babanın da aldığı görülür. Dede Korkut hikâyelerinde baba ile mücadele de önemli bir yer tutmaktadır. Bilhassa Buğaç'ın babasıyla mücadelesi kayda değerdir. Kırk namerdin tesiriyle Buğaç, babası tarafından bir av sırasında yaralanır. Fakat, Buğaç babasını kırk namerdin elinden kurtararak sadakatini gösterir. Burada ilgi çekici bir tavır vardır. Buğaç için kırk namerdin şikâyetlerinde yer alan sözler onun tam manasıyla alp olmadığına işaretini sayılmaktadır: ... *senüñ oğluñ kür kopdı erçel kopdı, kırk yigidin boyına aldı, kalın Oğuzuñ üstüne yortıyış itdi, ne yirde gözel kopdı-y-ise çeküp aldı, ağ sakallu kocanuñ ağzın söğdi, ağ pürçeklü karınuñ südin tartdı...*²⁹. Bir başka şikâyet konusu ise daha ilgi çekicidir: ... *senüñ oğluñ yirinden örü turdı, göksi gözel kaba tağa ava çıkdı, sen var iken av avladı kuş kuşladı anasınıñ yanına alup geldi, al şarabuñ itisinden aldı içdi, anası-y-ile sohbet eyledi, atasına kâsd eyledi, senüñ oğluñ kür kopdı erçel kopdı...*³⁰. Her iki iddia da Buğaç'ın alplık kazanmasına rağmen toplumun değerlerini tam olarak tanımadığı, yani alplığa lâyık olmadığı fikri üzerine inşa edilmiştir. Bu değerler, geleneklerdir, sosyal ve mukaddes değerlerdir. Baba ile oğul arasındaki çatışmaya da bu değerlerin çığnendiği iddiası sebep olur. Neticede

²⁷ Ögel, a. g. e., 536-537.

²⁸ Bk. Abdülkadir İnan; "Türk Düğünlerinde Exogamie izleri", *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara 1987, 341-349.

²⁹ Ergin, a. g. e., 83.

³⁰ Ergin, a. g. e., 84.

Buğaç, babasını kırk namert elinden kurtararak alplığını yeniden ispat etmek zorunda kalır. Ancak Dede Korkut hikâyelerinde baba ile oğul arasındaki ilişki değişiklikler göstermektedir. Kazılık Koca oğlu Yigenek veya Begil oğlu Emren gibi bazı boylarda kahraman, babasını kâfir elinden kurtarır veya babası attan düştüğünde kâfire karşı koymayı başarır. Kazılık Koca oğlu Yigenek, on beş yaşına girip yiğit olduktan sonra bir tartışma sırasında babasının esir olduğunu öğrenir. Yaş itibariyle yiğitliği gereği babayı kurtarması gerekmektedir. Dayısı Emen'in altı kere varıp da alamadığı, yirmi dört Oğuz beyinin şehit olduğu hisarın beyi Arşunoğlu Direk Tekür'ü yener ve babasını kurtarır. Begil oğlu Emren ise babası attan düşüp yaralanınca babasının atı ve silâhlarıyla, Kâfir Tekür'ü yener ve babasının yokluğunu aratmaz. Kazan Big oğlu Uruz boyunda ise Kazan, oğlunu alplik öğretmek için ava götürür. Fakat düşman bunları görüp baskın yapar, Kazan oğluna bir kenarda saklanmasını söyler. Ancak Aruz durduğu yerde durmaz ve düşmanlar cenge girer, nihayetinde de yakalanıp esir düşer. Kazan ise oğlunu koyduğu yerde bulamayınca korkup kaçtığını düşünür ve hiddetlenir. Burada iki nokta dikkati çekmektedir. Uruz'un babasının sözünü dinlemeyip kendini ispat etmeden düşmanla cenge girmesi yanlıştır ve bunun neticesinde esir düşmesi hikâye mantığına uygundur. İkinci husus ise Kazan'ın oğlu Uruz'un düşmanı görüp kaçtığını sanması ve hiddetlenerek oğlunu öldürmek istemesidir. Bu da Kazan gibi bir alpin oğlundan beklediklerini ortaya koyması açısından dikkat çekicidir. Nitekim sondan bir önceki hikâye âdetâ, bu hikâyenin tam tersi bir şekilde Uruz'un babası Kazan'ı kâfir elinden kurtarmasını konu almaktadır.

Sırların ifşası: Erişkinler topluluğuna katılan kahraman sosyal ve mukaddes değerleri tanımak durumundadır. Ancak dikkati çeken bir nokta da erişkin olan gencin sırları öğrenmesine izin verilmesidir. On beş yaşına girip potansiyel olarak alp olma vasfı kazanan delikanlı artık bazı sırları öğrenmelidir. Dede Korkut hikâyelerinde bu sırların başında babanın veya kardeşin esir olduğu gerçeği gelmektedir. Nitekim Uruz babasının esir olduğunu büyüüp yiğit olduktan sonra öğrenir. O güne kadar Bayındır Han'ı baba bilen Uruz, bu gerçek karşısında anasından hesap sorar ve gidip babasını kurtarır. Kazılık Koca oğlu Yigenek de on beş yaşına girip yiğit olduktan sonra babasının esir olduğunu Kara Göne oğlu Budak'tan öğrenir. Uşun Koca oğlu Segrek ise kardeşi Egrek'in esir olduğunu 'eyü, bahadır, alp, delü yigit' olduktan sonra öğrenmekte ve kardeşini kurtarmaya gitmektedir. Sırların ifşası, alp olmadan bazı sırlara vâkıf olmasının delikanlı için tehlike teşkil edeceği endişesinden kaynaklanmakla birlikte alplar topluluğuna üye olmanın şartları arasında da yer almaktadır.

Servet ve mevki sahibi olma: Ergenliğe geçen kahramana toplumun takdiri ve teşvikiyle baba tarafından beylik, taht, at, koyun, deve, ev ve kıyafet verilmesi söz konusu olmaktadır. Buğaç Han hikâyesinde Buğaç, Bayındır Han'ın ağ meydanında boğayı öldürünce adın yanı sıra beylik de kazanır. Beylik unsurlarının bir kısmı taht, 'çigni kuşlu cübbe ton' gibi sembolik, bir kısmı da devrin geçim kaynağı

sayılan at, deve, koyun gibi hayvan sürüleridir. Ayrı bir ev vermek de ergenliğin mükâfatlarındandır. Bu olayın Buğaç Han hikâyesinde anlatılan şeklini aşağıya almak istiyoruz: *Oğuz bigleri gelüp oğlan üstüne yığnak oldılar, tahsin didiler. Dedem Korkut gelsün bu oğlana ad kosun, bilesinçe alup babasına varsun, babasından oğlana biglik istesün, taht alivirsün didiler. çağırdılar Dedem Korkut gelür oldu. Oğlanı alup babasına vardı. Dede Korkut oğlanuñ babasına soylamış, görelüm hanum ne soylamış: Aydur:*

*Hey Dirse Han biglik virgil bu oğlana
Taht virgil erdemlüdür
Boynu uzun bidevi at virgil bu oğlana
Biner olsun hünerlüdür
Ağayıldan tümen koyun virgil bu oğlana
Şişlik olsun erdemlüdür
Kaytabandan kızıl deve virgil bu oğlana
Yüklet olsun hünerlüdür
Altun başlu ban iv virgil bu oğlana
Kölge olsun erdemlüdür
Çigni kuşlu cübbe ton virgil bu oğlana
Geyer olsun hünerlüdür*

*Bayındır Hanuñ ağ meydanında bu oğlan cenk itmişdür, bir buğa öldürmiş senüñ oğluñ, adı Buğaç olsun, adını ben virdüm yaşını Allah virsün didi. Dirse Han oğlana biglik virdi, taht virdi.*³¹ Alplik gösteren delikanlılar, babalarından beylik aldıkları gibi hanlar hanı Bayındır Han divanında da mevki sahibi olmaktadırlar. Uşun Koca oğlu Segrek boyunda Bayındır Han'ın divanında serbest hareket eden Egrek, Ters Uzamış tarafından *baş kesip kan dökmediği ve aç doyurup yalın giydirmedeği*, yani hüner ve erdem sahibi olmadığı hâlde divanda rastgele davrandığı için kınanır. Neticede Egrek, akın dileyip düşman üzerine gider ve tutsak düşer. Begil oğlu Emren boyunda da babasının yerini alarak düşmanı yurduna sokmayan ve Tanrı'nın yardımıyla Kâfir Tekür'ü yenen Emren'in kazandığı mükâfatlar şöyle sıralanır: *Karşu yatan kara tağdan oğlana yaylak virdi. Kara koçı yügrük atdan tavla virdi. Ağça yüzli oğlana al duvahlu gelin aldı. Ağ alınlu Bayındır Hana pencik çıkardı. Oğlin aldı, Bayındır Hanuñ divanına vardı. El öpdi. Pâdişah Kazan oğlu Uruzuñ yanına aña yir gösterdi. Cübbe çuğa çırğap geyürdi. Dedem Korkut gelüben şazılık çaldı, bu Oğuz-nâmeyi düzdi, koşdı, Begil oğlu Emrenüñ olsun didi.*³² En nihayet alplik gösteren kahramanın adına Dedem Korkut gelip 'şazılık çalar, Oğuz-name düzer, koşar'. Bu da bir yerde alplığın mükâfatlandırılması ve arkadan gelen nesillerin alplığa teşvik edilmesidir.

³¹ Ergin; a. g. e., 82-83.

³² Ergin, a. g. e., 24-225.

Sonuç olarak diyebiliriz ki Dede Korkut hikâyelerinde Oğuz toplumunun sosyal, ahlâkî, mukaddes değerleri belirlenmiş, Oğuz delikanlılarının yetişkin olmak ve toplum üyeliğine kabulü için bu değerleri tanıması, kendini ispat etmesi ve bunlarda istikrar göstermesi tavizsiz bir şart olarak talep edilmiştir. Bu şartları yerine getiren kişiler, alp olarak nitelenmiş, sıradan insanlardan ayrılmış, toplum tarafından ödüllendirilmiş, ad, san, servet ve statü sahibi edilmiştir. Neredeyse tamamen kaybolmuş bir totemciliğin izlerine de rastladığımız Dede Korkut hikâyelerinde, en önemli geçiş olarak gördüğümüz ‘alplığa geçiş’ törenleri oldukça önemli bir yer tutmaktadır ve bu geçişte Oğuz değerleri esas alınmaktadır. Ancak, Oğuz Kağan destanı gibi tamamıyla avcı-göçebe toplum yapısına ait destanlardan farklı olarak Dede Korkut hikâyelerinde yavaş yavaş mistik öğeler de göze çarpmaya başlamıştır. Kahramanlar ‘alplık’ göstermede, düşmanı yenmede zaman zaman Tanrı’nın yardımını görürler. Bu da Anadolu’ya gelen ve medeniyet değiştirmeye başlayan Oğuz aşiretleri için normal sayılmalıdır.